

УДК 343.44:343.97"364"(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.76>

ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ, КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Мозоль С.А.,*доктор юридичних наук, професор,
проректор Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2226-7908***Левченко Ю.О.,***кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінології
та інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1124-9517*

Мозоль С.А., Левченко Ю.О. Порухення недоторканності житла: проблеми правозастосування, кваліфікації та відповідальності в умовах воєнного стану в Україні.

Право на недоторканність житла є фундаментальним правом людини, гарантованим як Конституцією України (ст. 30), так і міжнародними актами (ст. 8 Європейської конвенції з прав людини). Незаконне проникнення до житла або іншого володіння особи є кримінально караним діянням відповідно до ст. 162 Кримінального кодексу України (*Порушення недоторканності житла*). Проте у правозастосовній практиці виникає низка проблем, пов'язаних із кваліфікацією, цього злочину та притягненням винних до відповідальності.

У статті зауважено, що порушення недоторканності житла – це не просто кримінальне діяння, а посягання на основоположну цінність особистої свободи. Ефективна кваліфікація та справедлива відповідальність за такі злочини є ключем до забезпечення правової держави. Українське законодавство має потенціал, проте потребує вдосконалення й чіткого правозастосування.

Визначено, що проблемними питаннями кваліфікації є визначення «житла» та «іншого володіння». Житло – це приміщення, що постійно або тимчасово . використовується для проживання особи (квартира, будинок, кімната в гуртожитку тощо). Інше володіння – гаражі, дачі, хозбудівлі тощо, які мають ознаки приватного простору. Трапляються випадки, коли правоохоронці невірно визначають об'єкт посягання, кваліфікуючи дії як «проникнення у приміщення» (ст. 185 КК України) замість ст. 162 КК України.

Зазначено, що поняття «незаконне проникнення» має місце тоді, коли вхід до житла відбувся без дозволу власника або мешканця та без законних підстав. Складність полягає в тому, що якщо особа увійшла за згодою однієї сторони (наприклад, одного з мешканців), але без відома іншого, виникає спір щодо правомірності.

Злочин передбачає прямий умисел, тобто усвідомлення незаконності проникнення і бажання його вчинити. Ускладнення виникає, коли підозрюваний вважає, що має право перебувати в житлі (спір про право власності, конфлікти між подружжям).

З'ясовано, що проблемами відповідальності є обмеження повноважень поліції. Поліцейські можуть проникати до житла лише у виняткових випадках (наприклад, переслідування злочинця, порятунок життя). Якщо працівник правоохоронного органу перевищує ці повноваження, настає кримінальна відповідальність за ст. 365 КК або ст. 162 КК України.

Окрім цього, наголошено на недостатній практиці притягнення до відповідальності. На практиці часто такі справи закриваються за «відсутністю складу злочину» або не доходять до суду. Це викликає сумніви у реальному захисті конституційного права.

Зазначено проблеми судової практики, зокрема Українські суди іноді некоректно трактують «житло», або пом'якшують покарання через незначну шкоду.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, недоторканність житла, кримінально-процесуальне законодавство, воєнний стан, незаконне проникнення, правозастосування, кваліфікація, відповідальність.

Mozol S.A., Levchenko Y.O. Violation of the inviolability of housing: problems of law enforcement, qualification and liability under martial law in Ukraine.

The right to inviolability of the home is a fundamental human right guaranteed by both the Constitution of Ukraine (Article 30) and international instruments (Article 8 of the European Convention on Human Rights). Unlawful entry into a person's home or other possessions is a criminal offense under Article 162 of the Criminal Code of Ukraine (Violation of the Inviolability of the Home). However, in law enforcement practice, a number of problems arise related to the qualification of this crime and bringing the perpetrators to justice.

The article notes that violation of the inviolability of housing is not just a criminal act, but an encroachment on the fundamental value of personal freedom. Effective qualification and fair liability for such crimes are key to ensuring the rule of law. Ukrainian legislation has potential, but needs improvement and clear law enforcement.

It was determined that the problematic issues of qualification are the definition of "housing" and "other possessions". Housing is a room that is permanently or temporarily used for a person's residence (apartment, house, room in a dormitory, etc.). Other possessions are garages, summer cottages, outbuildings, etc., which have the characteristics of private space. There are cases when law enforcement officers incorrectly determine the object of the encroachment, qualifying the actions as "intrusion into premises" (Article 185 of the Criminal Code of Ukraine) instead of Article 162 of the Criminal Code of Ukraine.

It is noted that the concept of «unlawful entry» occurs when entry into a dwelling occurs without the permission of the owner or occupant and without lawful grounds. The difficulty is that if a person entered with the consent of one party (for example, one of the occupants), but without the knowledge of the other, a dispute arises as to legality.

The crime involves direct intent, i.e. awareness of the illegality of the entry and the desire to commit it. The complication arises when the suspect believes that he has the right to be in the residence (property dispute, conflicts between spouses).

It was found that the problems of liability are the limitations of the powers of the police. Police officers can enter a home only in exceptional cases (for example, pursuing a criminal, saving a life). If a law enforcement officer exceeds these powers, criminal liability arises under Art. 365 of the Criminal Code or Art. 162 of the Criminal Code of Ukraine.

In addition, the insufficient practice of bringing to justice was emphasized. In practice, such cases are often closed due to the «lack of elements of a crime» or do not reach the court. This raises doubts about the real protection of constitutional rights.

Problems of judicial practice are noted, in particular, Ukrainian courts sometimes incorrectly interpret «housing» or mitigate punishment due to minor damage.

Key words: criminal offenses, inviolability of the home, criminal procedural law, martial law, illegal entry, law enforcement, qualification, liability.

Постановка проблеми. Проблематика порушення недоторканності житла залишається надзвичайно актуальною в умовах трансформації українського суспільства, зростання ролі прав людини та посилення вимог до діяльності правоохоронних органів. Конституція України гарантує недоторканність житла як одне з ключових прав особи, однак на практиці спостерігається систематичне порушення цього права – як з боку приватних осіб, так і з боку представників державних органів.

Особливу актуальність тема набуває у зв'язку з збройним конфліктом в Україні, що спричинив збільшення випадків незаконного проникнення до житла під час бойових дій або тимчасової окупації; частими перевищеннями повноважень правоохоронними органами, коли обшуки або візити до громадян відбуваються без належного процесуального оформлення; правовими колізіями у кваліфікації діянь, коли одні й ті самі дії можуть кваліфікуватися за різними статтями, що створює загрозу зловживань і правової невизначеності.

Крім того, актуальність зумовлена потребою гармонізації національного законодавства з практикою Європейського суду з прав людини, яка встановлює високі стандарти захисту приватного життя. Українська судова практика не завжди адекватно враховує ці стандарти, що свідчить про необхідність глибшого аналізу проблем кваліфікації та відповідальності у справах про порушення недоторканності житла.

Таким чином, дослідження даної теми є важливим як у теоретичному, так і практичному вимірі – для вдосконалення правозастосовної практики, захисту прав громадян і формування в Україні правової держави.

Стан опрацювання даної проблематики. Науково-теоретичні дослідження щодо даної проблематики неодноразово розглядалася в різні періоди в працях: В.Т. Маляренка, В.П. Шибіка,

П.П. Андрушка, С.Я. Лихової, І.І. Петрухіна, Ю.І. Дем'яненко, Ю.М. Жмур, О.О. Кваші, Є.А. Лащука, П.І. Салія, Є.Д. Тадики, І.М. Чекмарьова, Г.С. Резніченко, А.П. Роне та інші.

Разом з тим, науковці не зосереджувалися на аналізі останніх тенденцій судової практики щодо кваліфікації порушення недоторканності житла, виявлення типових помилок, наявних у судовій практиці. Також, не всі звертають свою увагу на практику міжнародних судових установ.

Метою статті є аналіз проблем правозастосування, кваліфікації та відповідальності порушення недоторканності житла та розробка рекомендацій для вдосконалення законодавчих норм на сучасному етапі в Україні.

Виклад основного матеріалу. Право на недоторканність житла – один із ключових елементів системи прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України (ст. 30). В умовах воєнного стану, реформ правоохоронної та судової систем, активного застосування новітніх технологій, а також частих порушень з боку посадових осіб – проблема дотримання цього права набула особливої актуальності.

Незаконне проникнення до житла, обшук без належної санкції суду, застосування сили, усе це викликає суспільний резонанс і підриває довіру до органів державної влади. Водночас правозастосовна практика виявляє численні проблеми з кваліфікацією таких дій та притягненням винних до відповідальності.

Отже, застосування статті 162 Кримінального кодексу України має особливу важливість у забезпеченні прав людини на приватність і недоторканність житлового простору. Але на практиці ця стаття застосовується рідко, а кваліфікація порушень нерідко викликає труднощі.

Аналіз судової практики, свідчить про те, що суди рідко виносять вироки за ст. 162 КК України. Найчастіше її застосовують: при конфліктах сусідів або родичів, коли одна особа проникає до житла іншої без дозволу; під час спроб силового «виселення» чи самоуправства; при перевищенні повноважень правоохоронцями.

Право особи на повагу до її житла (недоторканність житла) гарантовано Конституцією України та міжнародними нормативно-правовими актами. У ст. 30 Конституції України встановлено недопущення проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду [1]. У ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначено, що кожен має право на повагу до житла [2]. Тому держава зобов'язана належним чином охороняти це право людини від протиправних посягань, у тому числі і у кримінально-правовий спосіб. З огляду на це у ст. 162 КК України встановлено відповідальність за порушення недоторканності житла [3]. Зазначена норма покликана захистити право людини на недоторканність житла від суспільно-небезпечних правопорушень. Ця стаття встановлює відповідні санкції, які можуть включати штрафи, арешт чи позбавлення волі. Крім того, законодавство передбачає й інші норми, що регламентують порядок здійснення обшуків та інших процесуальних дій, спрямованих на дотримання прав громадян і забезпечення законності під час проведення слідчих дій. Однак, незважаючи на наявність цих норм, їх застосування на практиці часто ускладнюється через не завжди чітке визначення термінів і невизначеність у правозастосуванні [4].

Так, на практиці виникає ряд проблем пов'язаних: із неоднозначністю тлумачення термінів «житло», «проникнення». Судова практика не завжди однозначна щодо того, чи є житлом: кімната в гуртожитку; знімне житло без договору; підвальне приміщення, у якому особа тимчасово проживає; намет або автофургон у разі тимчасового проживання. Відповідно до Висновку Конституційного Суду України (2011 р.): житлом визнається будь-яке приміщення, у якому особа постійно або тимчасово проживає, незалежно від юридичного статусу приміщення.

Згідно з частиною другою статті 233 Кримінального процесуального кодексу України, як найбільш наближеної галузі, під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. До іншого володіння особи належать транспортні засоби, земельні ділянки, гаражі, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого чи іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи [5]. Такої позиції дотримується і Європейський суд з прав людини, який у своїх рішеннях дає визначення житла і сферу застосування положення ст. 8 Конвенції. Поняття «житло» в контексті цієї статті тлумачиться значно ширше, ніж у національному законодавстві України [6]. При цьому кримінальним і кримінальним процесуальним законом не встановлено обов'язковості такої ознаки житла особи чи її іншого володіння, як належність їх особі на праві власності (що включає право володіння, користування і розпорядження майном) чи на правоволодіння як одного з елементів юридично забезпеченого права власності і як вид права на чужі речі (статті 317, 395

Цивільного кодексу України). З урахуванням цього, можна зауважити, що суди дуже часто у своїх вироках недоречно вказують, що «незаконне проникнення вчинюється всупереч волі законного володільця», оскільки законність володіння не є обов'язковою ознакою житла. Зазначення про законне чи незаконне володіння як житлом, так і «іншим володінням» особи вказує на будь-які підстави набуття особою фактичного права володіння цим майном (права мати річ), яке може бути як пов'язаним, так і не пов'язаним з юридичною фіксацією цього факту (отриманням права на річ) [7].

2) складністю розмежування цього складу злочину з суміжними, зокрема: зі злочином проти власності (наприклад, крадіжкою); зі зловживанням владою чи службовим становищем (ст. 364 КК України); з перевищенням влади або службових повноважень (ст. 365 КК України). Так, суди часто обмежуються однією статтею, що не завжди відображає реальну тяжкість правопорушення. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2011 визначило, що навіть тимчасове перебування особи в приміщенні може надавати цьому приміщенню статус «житла». Також ЄСПЛ у рішенні «Kuznetsov v. Ukraine» [8] наголосив на недопустимості вторгнення держави у приватну сферу без вагомих підстав і процедурних гарантій.

3) питаннями допустимості доказів при порушенні процедури обшуку.

Допустимість доказів при порушенні процедури обшуку, одне з найбільш проблемних і дискусійних питань у кримінальному процесі України. Це безпосередньо пов'язано з правом на недоторканність житла та процесуальними гарантіями, які мають запобігати свавіллю правоохоронців.

Як вже було вище зазначено, в ст. 30 Конституції України проголошено, що обшук або інше проникнення до житла можливе тільки на підставі вмотивованого рішення суду, крім випадків, передбачених законом.

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає: ст. 86 КПК: допустимим є лише належним чином отриманий доказ.

Ст. 87 КПК України: докази визнаються недопустимими, якщо: вони здобуті з істотним порушенням прав людини; здобуті особою, яка не мала на це повноважень; порушено порядок проведення обшуку, встановлений КПК.

Порушення	Можливі наслідки
Обшук без ухвали слідчого судді (за відсутності підстав для невідкладності)	Недопустимість доказів
Відсутність захисника або понятого (або їх формальна участь)	Сумніви в автентичності доказів
Відеофіксація не проводилась без належного обґрунтування	Порушення ст. 104 КПК
Ненадання копії ухвали про обшук	Порушення права на захист

Згідно з:

– Постановою Верховного Суду від 22.01.2021 у справі № 761/38056/18, суд визнав недопустимими докази, отримані під час обшуку, проведеного без ухвали суду, хоча формально він був «невідкладним». Слідство не довело, чому чекати ухвали було неможливо.

– Постанова ВС від 27.05.2020 у справі № 522/12548/16-кОбшук проведено за ухвалою суду, але з порушенням меж дозволеного обсягу. Частина доказів, що вийшла за межі дозволеного, була виключена як недопустима.

– Рішення ЄСПЛ «Chanyev v. Ukraine» (2019) ЄСПЛ наголосив, що відсутність належної судової санкції для обшуку є порушенням статті 8 Конвенції, і всі зібрані таким чином докази не можуть бути використані проти особи.

Окрім цього, існує позиція судів: формальне порушення або автоматична недопустимість; наприклад, якщо відеофіксація відсутня, але порушень не було, доказ може бути визнаний допустимим. Ключовою ознакою «істотності» порушення. Якщо права особи було суттєво порушено (наприклад, обшук проведено без суду, уночі, без адвоката), тоді доказ недопустимий.

Саме тому, порушення процедури обшуку може призвести до визнання доказів недопустимими, особливо якщо йдеться про втручання в житло без належної судової санкції. По-друге, суди оцінюють істотність порушення, а не лише його формальну наявність. Ключовим є, чи були порушені фундаментальні права особи. По-третє практика ЄСПЛ має пряму дію в Україні і використовується судами для оцінки допустимості доказів. По-четверте, щоб уникнути втрати доказової сили, правоохоронці повинні дотримуватись суворих процедурних гарантій, зокрема: ухвали суду, відеофіксації, участі адвоката. По-п'яте, особливостями кваліфікації дій правоохоронців.

У частині 2 статті 162 КК України передбачено відповідальність службової особи, яка порушує недоторканність житла. Проблема полягає в тому, що рідко хтось притягується до відповідальності, навіть при очевидних порушеннях. Причинами даної позиції є: складність доведення умислу; недосконалість внутрішніх перевірок; корпоративна солідарність у правоохоронних органах.

Так, в умовах воєнного стану, терміновості дій правоохоронців та військових виникає питання: чи є обшук без ухвали суду порушенням ст. 162 КК України, чи лише процесуальним недоліком? Умисне порушення порядку обшуку з корисливою або репресивною метою має кваліфікуватися як злочин. Натомість помилки, пов'язані з поспішним реагуванням без злого наміру, можуть розглядатися як дисциплінарні порушення або випадки крайньої необхідності.

Слід зауважити, що Європейський суд з прав людини неодноразово звертав увагу на: а) високі стандарти охорони житла; б) неприпустимість обшуків без контролю суду; в) принцип пропорційності. Прикладом може бути справа *Kuznetsov v. Ukraine* – обшук без належного судового дозволу визнається порушенням ст. 8 Європейської конвенції з прав людини та рішенням Європейського суду з прав людини (наприклад, справа «Пантелеєнко проти України»): встановлено порушення ст. 8 Конвенції через незаконне проникнення працівників МВС у помешкання заявника.

Проблеми відповідальності за зазначеною статтею, на наш погляд, є наступні: 1. Недостатньо суворі санкції за ч. 1 ст. 162 КК України (незаконне проникнення, навіть із застосуванням обману чи незначного насильства, карається штрафом або до 3 років позбавлення волі); 2. Відсутність практики застосування ч. 3 ст. 162 КК України (передбачає відповідальність за дії, вчинені з насильством, зброєю, групою осіб, вкрай рідко застосовується, навіть коли є відповідні обставини).

Висновки. Пропозиції щодо вдосконалення правозастосовної практики ст. 162 КК України, потрібно: а) уніфікувати тлумачення понять у контексті кримінального та кримінального процесуального права – чітко розмежування понять «житло», «інше володіння», «незаконне проникнення»; б) посилити відповідальність посадових осіб – за перевищення повноважень під час обшуку або проникнення; в) підвищити правосвідомість населення – інформування громадян про їхні права під час обшуків чи візитів поліції; г) розширити судову практику ЄСПЛ як джерела права – застосування стандартів ЄСПЛ в українській практиці; е) забезпечити належне процесуальне оформлення обшуків та оглядів, щоб уникнути зловживань; ж) підвищити кваліфікацію правоохоронців з питань конституційних прав людини; з) удосконалити КПК України в частині врегулювання негайних слідчих дій без ухвали суду; к) підвищити санкції за ст. 162 КК України, особливо для службових осіб; л) забезпечити обов'язкову відеофіксацію обшуків, з можливістю судового оскарження; м) посилити персональну відповідальність правоохоронців за незаконні дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.
2. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Чекмарьова І.М., Резніченко Г.С. Порушення недоторканності житла: проблеми кваліфікації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 676–680. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/114.pdf>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
6. Тадика Є.Д. Порушення недоторканності житла: проблеми кваліфікації та відповідальності. *Молодий вчений*. Серія: Юридичні науки. 2018. № 12 (64). С. 201–204. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/3296/3261>.
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
8. Офіційні переклади рішень ЄСПЛ проти України. *Мін'юст*. URL: <http://old.minjust.gov.ua/9329>.